

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ОСВІТИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

Тетяна Япринець

Світовою тенденцією останнього десятиліття є переорієнтація всіх сфер освіти на цілі сталого розвитку, які знаходять своє втілення у заходах, проведених під егідою ЮНЕСКО. Так, у 2014 році було прийнято Глобальну програму дій для сталого розвитку (до якої приєдналася й Україна), котра передбачає інтеграцію його принципів у навчальні програми та освіту в

цілому. Зокрема, у Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.) вказано вимогу до загальноосвітньої підготовки учнів із географії «оцінювати значення сталого розвитку для людства». Саме тому дослідження включення цих ідей у методику навчання географії відзначається актуальністю в сучасних умовах модернізації навчально-виховного процесу [1].

Сутність ідей стійкого розвитку суспільства та механізм їх втілення у навчально-виховний процес розкриваються рядом вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, проблему екологічної освіти і культури школярів висвітлено в працях Р. Ф. Галімова, А. Н. Захлебного, І. Д. Звереві, Г. М. Каропи, О. Л. Пруцакової, Г. П. Пустовіт, Н. А. Пустовіт, І. Т. Суравегиної, С. В. Шмалей та ін. Так, Н. М. Мамедов [4] розкривав зміст екологічної освіти, С. В. Совгіра [11] розглядала екологічні знання як складник екологічного світогляду, О. В. Плахотнік досліджувала процес формування змісту екологічної освіти на уроках географії, В. П. Максаковський [3] визначив екологізацію як один із чотирьох наскрізних напрямків географічної науки і шкільної географії. У монографії Л. М. Немець [5] концептуально обґрунтовано модель енвайроментальної освіти школярів на основі ноосферо-світоглядної освітньої парадигми, а в дисертаційному дослідженні М. С. Крушніцького [2] – модель формування екологічних знань та вмінь сільських школярів у процесі вивчення фізичної географії. Разом з тим проблема відображення концепції сталого розвитку в змісті географічної освіти ще не була предметом спеціального дослідження.

Охорона географічного середовища є провідним принципом розуміння взаємодії суспільства і природи, який у радянські часи пропускався крізь призму діалектико-матеріалістичного світогляду і переваг соціалістичного господарювання над капіталістичним. Сьогодні ж, коли зникло ідеологічне протистояння і Україна включилася до міжнародних освітніх проєктів, світоглядною ідеєю у галузі охорони природи стає розроблена установами ООН Концепція сталого розвитку суспільства [8], котра, після затвердження на

конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро (1992 р.) «Порядку денного на XXI століття», визнана однією із національних стратегій нашої держави. На думку ряду теоретиків з поглибленням наукової обґрунтованості, вона витіснить усі наявні світоглядні ідеології, як такі, що є фрагментарними, неспроможними забезпечити збалансований розвиток цивілізації.

Концепція сталого розвитку ґрунтується на п'яти головних принципах:

1. Людство дійсно може надати розвиткові сталого і довготривалого характеру, для того щоб він відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби.

2. Обмеження, які існують у галузі експлуатації природних ресурсів, відносні. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення.

3. Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на благополучніше життя. Без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий. Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф – злидні, які стали у світі звичайним явищем.

4. Необхідно налагодити стан життя тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними) з екологічними можливостями планети, зокрема, відносно використання енергії.

5. Розміри і темпи росту населення повинні бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

У Міжнародній хартії географічної освіти (1992 р.) наводиться визначення географії як науки, що розглядає питання взаємодії людини та довкілля стосовно певної території. Її характерними рисами є широке коло проблем, міждисциплінарний характер і методологія, яка охоплює великий спектр від природничих до суспільних наук. Суттєвим аргументом на користь побудови змісту географічної освіти навколо Концепції сталого розвитку суспільства є те, що вона з'явилася в результаті об'єднання трьох основних точок зору: економічної, соціальної та екологічної, які в свою чергу відповідають класичному розумінні змісту географії як системи наук про природу, населення і господарство.

Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй консенсусом прийняла 20 грудня 2002 р. резолюцію про проведення з 2005 по 2014 рр. «Десятиріччя освіти в інтересах сталого розвитку ООН», що посилює увагу до включення принципів та ідеології сталого розвитку в зміст шкільної географії. У її основі лежать завдання, сформульовані у «Порядку денному на XXI століття»:

– забезпечити просвіту з питань розвитку та збереження навколишнього середовища для громадян усіх вікових категорій;

– включити концепції розвитку та збереження навколишнього середовища в усі навчальні програми з аналізом причин, які викликають головні глобальні загрози, при цьому особливу увагу приділити підготовці майбутніх керівників;

– забезпечити участь учнів у місцевих та регіональних дослідженнях стану довкілля, включаючи питання придатності води для споживання, санітарії, харчових продуктів та екологічних наслідків використання природних ресурсів [6].

У стратегії ЄЕК ООН з освіти в інтересах збалансованого розвитку [12] підкреслюється, що відповідальність за стан довкілля покладається не на уряди держав, а на усіх громадян суспільства. Виходячи з цього, провідною метою засвоєння географічних знань учнями є створення підґрунтя для формування особистості, здатної приймати рішення та діяти в інтересах збереження довкілля. Як зазначає Н. А. Пустовіт і О. Л. Пруцакова, *здатність діяти* залежить насамперед від того, наскільки особистість володіє знаннями про навколишнє середовище та конкретними *навичками впливу* (практичної діяльності) на нього, високий рівень засвоєння екологічних знань, умінь і навичок є основою діяльності особистості [9, с. 9].

Н. М. Мамедов аналізуючи реформування системи екологічної освіти зазначає, що реалізація стратегії сталого розвитку передбачає зміну способу мислення людей, посилення його прогностичних якостей. Висока компетентність стає однією з сутнісних характеристик людини майбутнього, тому що шкода природі наноситься не тільки зумисно, але і через незнання [4, с.8].

За переконанням Л. М. Немець, освіта в галузі навколишнього середовища повинна забезпечити формування наукової картини світу, цілісного розуміння розвитку навколишнього природного середовища і місця в ній людини як біологічного виду і як соціуму, формування на основі цього навичок природовідповідних видів діяльності [5, с. 271].

За підходом англо-американських педагогів зміст географії становлять перспективи, знання та навички, засвоївши які важливо стати географічно поінформованою людиною [13]. Така людина знає, що кожен має особисту думку, яка заснована на унікальному життєвому досвіді; приймає існування різних способів світосприйняття; розглядає спектр різних точок зору (цінностей, поглядів і переконань) при аналізі, оцінці та вирішенні проблеми; і розуміє, що перспективи можуть бути змінені. Зокрема, географія залежить від екологічної (енвайроментальної) та просторової (історичної) перспектив. Наприклад, історична перспектива фокусується на часовому вимірі людського досвіду (часу і хронології), у той час як географія пов'язана з просторовим аспектом людського досвіду (простір і місце), а екологічна – полягає в розгляді Землі як складного комплексу інтерактивних і взаємозалежних відносин живих та неживих елементів в екосистемах. Отже, географічна картина світу за підходом англо-американських науковців та освітян охоплює розуміння просторових структур і процесів на Землі та взаємодію людини і навколишнього середовища.

Велику роль у здійсненні освіти для сталого розвитку відіграє Агентство США з охорони навколишнього середовища (United States Environmental Protection Agency, скорочено EPA). На офіційному сайті цієї організації містяться змістовні навчальні матеріали для учнів, їх батьків, вчителів, громадськості, які згруповані в 10 тем: повітря, хімія і токсини, зміна клімату, надзвичайні ситуації, озеленення, здоров'я та безпека, земля та її очищення, пестициди, відходи, вода [14]. У навчанні домінує компетентнісний підхід, наприклад, серед завдань у розділі «Повітря» учням в якості домашньої роботи пропонується книжка-розмальовка для юних «захисників повітря», з кожної сторінки якої вони дізнаються про один із способів охорони атмосферного повітря. Зокрема, захисник повітря:

- вимикає світло, телевізор і комп'ютер, коли вони не використовуються;
- не спалює сміття в багатті;
- знає, коли якість повітря залишає бажати кращого, і перебуває всередині будинку в ці дні;
- жертвує іграшки, які більше не використовує для молодших дітей;
- складає свої фруктові та овочеві відходи у відро для компосту;
- їде на велосипеді до школи;
- переробляє банки, пластик, скло і газети.

У школах Австрії, крім Міністерства освіти, мистецтва і культури питанням освіти для сталого розвитку займається Фонд екологічної освіти (Umweltbildung Forum), в Ірландії – Агентство з охорони навколишнього середовища. У Данії учні мають можливість перевірити свої знання на практиці завдяки участі в програмах і проектах, що організовуються урядом та неурядовими організаціями, під час яких вони вивчають місцевість свого проживання та досліджують роль людини в природі (наприклад, «Школа поводження з відходами», «Управління по стійкому розвитку столиці Данії Копенгагену», «Енерго- і водний науковий центр» тощо).

Отже, аналіз зарубіжного досвіду засвідчує, що суттєву методичну підтримку вчителям у галузі освіти для сталого розвитку, крім Міністерства освіти, надають національні агенції з охорони навколишнього середовища, які розробляють і розміщують у відкритому доступі необхідні програми і ресурси. Натомість на сайті Міністерства екології та природних ресурсів України в категорії «інформаційно-навчальні матеріали» міститься лише офіційна інформація установ ООН про озоноруйнівні речовини (до того ж на англійській мові), яку складно використати вчителям географії у навчальному процесі.

Свого часу в 1989 р., у доповіді докторської дисертації «Проблеми школьного географічного образования в Украине (дидактико-методический аспект)» відомий український учений А. Й. Сиротенко, характеризуючи цілі географічної освіти, зазначив, що його розуміння цього питання дещо відрізняється від традиційно сформульованого: «Цілі шкільної географічної освіти – це сукупність гуманітарних, соціальних і природних знань, необхідних, насамперед, для формування на їх основі таких умінь і навичок, які були б корисні людині упродовж усього її життя». І далі завершує: «Сучасна

географічна освіта має мету, у першу чергу, підготувати і виховати географічно грамотного громадянина Землі з такими особистісними якостями, які забезпечили б йому можливість розумної життєдіяльності» [10, с. 12]. Це висловлювання не втратило актуальності й по-новому звучить у наш час у зв'язку з переходом до прийнятого в 2011 році нового Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, побудованого на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів, що реалізовані в освітніх галузях і відображені в результативних складових змісту освіти. Такий підхід узгоджується із «Концепцією регіональної системи освіти для сталого розвитку», в якій зазначено: «освіта для сталого розвитку – сучасний підхід до організації навчального процесу, що включає інформування членів суспільства про основні проблеми сталого розвитку, формування світогляду, що базується на засадах сталості, переорієнтацію навчання з передачі знань на встановлення діалогу, орієнтацію на порушення та практичне розв'язання місцевих проблем» [6].

Міжнародні документи виокремлюють чотири рівні сталого розвитку: індивідуальний, локальний, національний, глобальний. *Індивідуальний рівень* виходить із того, що будь-які зміни довкілля спричинені діяльністю окремої людини і тому потрібні радикальні зміни індивідуальної свідомості кожної особистості щодо можливих наслідків своєї діяльності. *Локальний рівень* зумовлений колективним характером життєдіяльності. Збалансовані відносини господарства і природи акцентуються на рівні локальних соціальних інтеграцій – поселень, підприємств. *Національний і глобальний рівні* інтегрують індивідуальні, групові й загальнолюдські аспекти сталого розвитку. Взаємодія населення – господарства – природи потребує певної регламентації й управління на національному і глобальному рівнях. Тому Порядок денний на XXI століття також названий «основним законом планети Земля», «кодексом поведінки держав» [7, с. 14]. У зв'язку з цим на наше переконання одним із базових дидактичних принципів, на основі яких повинен розроблятися зміст шкільних курсів географії є взаємозв'язок чотирьох просторових рівнів розкриття концепції сталого розвитку у навчальному процесі. У перспективах стійкості, які розширюють принципи сталого розвитку, закладені в Порядку денному XXI століття зазначено, що місцеві питання повинні розглядатися у глобальному контексті, і ми повинні розуміти, що їх вирішення може мати глобальні наслідки. Таке поєднання рівнів є практичною реалізацією відомого екологічного імперативу Римського клубу: «Мислити – глобально, діяти – локально».

Отже, провідною світоглядною ідеєю XXI століття в галузі географічної освіти стає розроблена під егідою ООН Концепція сталого розвитку суспільства. Вона визнана однією із національних стратегій нашої держави. На відміну від попередніх ідей, де відповідальність за стан довкілля покладалась насамперед на уряди держав, сталий розвиток передбачає участь усіх громадян у збереженні навколишнього середовища. Тому провідною метою засвоєння

географічних знань учнями є створення підґрунтя для формування особистості, здатної приймати рішення та діяти в інтересах збереження довкілля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/>

2. Крушніцький С. М. Формування екологічних знань та вмінь сільських школярів у процесі вивчення фізичної географії : автореф. дис. ... к. пед. н. спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (географія)» / С. М. Крушніцький. – К., 2010. – 22 с.

3. Максаковский В. П. Географическая культура : учеб. пособие [для студентов вузов] / Владимир Павлович Максаковский. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 416 с.

4. Мамедов Н. М. Экология, устойчивое развитие, культура / Н. М. Мамедов // Приоритеты устойчивого развития: образование и просвещение. – 2014. – № 67 – С. 3 – 15

5. Немець Л. М. Стійкий розвиток: соціально-географічні аспекти (на прикладі України) : [монографія] / Л. М. Немець. – Х. : Факт, 2003. – 383 с.

6. Освіта для сталого розвитку. Національна доповідь за 2012 рік http://dea.gov.ua/chapter/osvita_dlya_stalogo_rozvitku_nacional4na_dopovid4_skoro_cheno

7. Підготовка вчителів до викладання питань сталого розвитку. Навчально-методичні матеріали для викладачів вищих педагогічних навчальних закладів та системи післядипломної педагогічної освіти: Посібник / О. І. Пошетун та ін. За ред. О. І. Пошетун. – К. : Педагогічна думка, 2015. – 120 с.

8. Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття» (Самміт «Планета Земля», 1992). – К. : Інтелфера, 2000. – 359 с.

9. Пустовіт Н. А. Формування екологічної компетентності школярів : [наук. - метод. посібник] / Н. А. Пустовіт, О. Л. Пруцакова, Л. Д. Руденко, О. О. Колонькова. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 64 с.

10. Сиротенко А. И. Проблемы школьного географического образования в Украине : (дидактико-методический аспект) : автореф. дис. на стиск. учен. степени д-ра пед. наук / А. И. Сиротенко. – Минск, 1995. – 49 с.

11. Совгіра С. В. Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання старшокласників (на краєзнавчому матеріалі) : автореф. дис... канд. пед. наук за спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Світлана Василівна Совгіра. – К., 1999. – 20 с.

12. Стратегія ЄЕК ООН з освіти в інтересах збалансованого розвитку. Бібліотека Всеукраїнської екологічної ліги. Серія «Екологічна освіта і виховання». – К. : «Аспект-Поліграф». – №3. – 40 с.

13. Looking at the World in Multiple Ways[Electronic resource]. – Mode of access: // <http://education.nationalgeographic.com/national-geography-standards/geographic-perspectives/>. – Title from display

14. United States Environmental Protection Agency [Electronic resource]. – Mode of access: // <http://www2.epa.gov/aboutepa>. – Title from display